

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління
та національної безпеки
Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного
управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

КОРІНЕНКО КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК: 35.07
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ УКРАЇНИ В
УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ**
(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

К. О. КОРИНЕНКО
(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи:
ПЕРШКО Лариса Олександрівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

доктор економічних наук, доцент
(науковий ступінь, вчене звання)

Житомир – 2023

Висновок кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління за результатами попереднього захисту: КОРІНЕНКО Катерину Олександрівну допущено до захисту.

Протокол засідання кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління № _____ від «_____» грудня 2023 р.

Завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

к.е.н., професор _____
(науковий ступінь, вчене звання) (підпис)

Валентина ЯКОБЧУК
(власне ім'я та прізвище)

«_____» _____ 2023 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої КОРІНЕНКО Катерина Олександрівна захистила
(прізвище ,ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:
сума балів за 100-бальною шкалою _____
за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Настасія ПУГАЧОВА
(власне ім'я та прізвище)

АНОТАЦІЯ

КОРІНЕНКО К. С. Управління економічним потенціалом України в умовах воєнної агресії. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 281 – «Публічне управління та адміністрування». – Поліський національний університет, Житомир, 2023.

Досліджено ролі публічного управління економічним потенціалом територіальних громад в умовах воєнної агресії.

Проаналізовано теоретичні аспекти управління економічним потенціалом місцевого самоврядування України в умовах воєнної агресії. Оцінено сучасний стан економічного потенціалу України в умовах воєнної агресії. Проаналізовано фактори, що визначають економічний потенціал територіальних громад у контексті повоєнного відновлення. Розроблено та обґрунтовано стратегії публічного управління для підвищення ефективності управління економічним потенціалом в умовах воєнної агресії. Проаналізовано передовий досвід управління економічним потенціалом з урахуванням світових практик та тенденцій.

Ключові слова: публічне управління, економічний потенціал, територіальні громади, місцеве самоврядування, повоєнне відновлення, економічне відновлення, воєнна агресія.

SUMMARY

KORINENKO K. S. Management of the economic potential of Ukraine in conditions of military aggression. – Manuscript.

Qualification work for the degree of «Master» in specialty 281 – «Public administration» – Polissia National University, Zhytomyr, 2023.

The theoretical aspects of managing the economic potential of local self-government of Ukraine in the conditions of military aggression are analyzed. The current state of the economic potential of Ukraine in the conditions of military aggression is assessed. Factors determining the economic potential of territorial communities in the context of post-war reconstruction are analyzed. Strategies of public management to increase the efficiency of management of economic potential in conditions of military aggression have been developed and substantiated. The best experience of economic potential management was analyzed taking into account global practices and trends.

Key words: public administration, economic potential, territorial communities, local self-government, post-war recovery, economic recovery, military aggression.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ	9
1.1. Місцеві бюджети як основа економічного потенціалу країни	9
1.2. Сутність та складові економічного потенціалу місцевого самоврядування в умовах воєнної агресії.....	15
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ.....	20
2.1. Аналіз формування економічного потенціалу місцевого самоврядування регіону	20
2.2. Сучасний стан економічного потенціалу України	32
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ	41
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50
ДОДАТКИ	53

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Повномасштабне вторгнення росії стало найбільшим викликом для України з дня відновлення її незалежності. З-поміж інших війна загострила й проблеми досягнення стійкості регіонів та громад. Перебіг бойових дій продемонстрував міцність та ефективність горизонтальних зв'язків в українському суспільстві. Коли обласні й районні військові адміністрації (ВА) та обласні ради зосереджені на розв'язанні питань збройної боротьби з агресором, істотна частина тягаря війни лягає на територіальні громади (ТГ). Окрім акумулювання й доправлення волонтерської допомоги ЗСУ і Силам територіальної оборони (ТрО), приймання й розселення вимушених переселенців, місцеві ради зосереджуються на підтримці бізнесу й забезпечують функціонування місцевої економіки й життєдіяльність населення.

При реформуванні місцевого самоврядування особливо важливе значення має визначення можливостей місцевих органів влади та управління до мобілізації достатнього обсягу фінансово-економічних ресурсів для забезпечення функціонування і розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці та місцевої громади.

Саме економічний потенціал місцевого самоврядування відображає реальні можливості здійснення самостійної місцевої фінансової політики. Значна диференціація соціально-економічного розвитку місцевого самоврядування виявляється на міському рівні. Реалізація самостійної економічної політики в більшості міст обмежена невідповідністю сформованих на їхній території економічних ресурсів та можливостями розподілу їх на користь фондів фінансових ресурсів органів самоврядування. Потребує подальшого дослідження визначення сутності економічного потенціалу місцевого самоврядування, що безпосередньо впливає на формування обсягу сукупного економічного потенціалу територіальної одиниці, і його окремих складових, набуваючи особливої гостроти за

умов кризового стану економіки країни. Теоретичні та практичні аспекти розбудови механізму економічного забезпечення виконання на місцевому рівні органами влади та самоврядування власних та делегованих державою функцій, формування податкового та бюджетного потенціалів територій розглядалися в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, таких як Є. Балацький, О. Бобровська Ф. Вейленкурт, А. Варудакіс, Г. Гургула, О. Демянчук, І. Д'яконова, О. Євтушенко, Ю. Іванов, В. Зубріліна В. Кравців, Е. Конярова, А. Лучко, І. Луніна, Т. Лушагіна, Р. Масгрейв, В. Опарін, А. Осипов, К. Павлюк, Ю. Пасічник, Н. Педченко, А. Скоринін, С. Слухай, В. Стрілець, С. Фролов, Ч. Тібу, І. Щербина, Л. Якобсон та ін.

Проте, в багатьох дослідженнях проблематики формування місцевих бюджетів межується недостатнім урахуванням специфічного характеру визначення потреб фінансування власних та делегованих державою функцій органами місцевого самоврядування або фрагментарним розглядом окремих аспектів підтримки фінансової автономії місцевих бюджетів.

Мета і завдання дослідження. є теоретичне обґрунтування ролі публічного управління економічним потенціалом України в умовах воєнної агресії.

Для досягнення обраної мети визначено такі завдання:

- розкрити теоретичні аспекти формування економічного потенціалу місцевого самоврядування;
- визначити роль місцевих бюджетів у формуванні економічного потенціалу;
- окреслити механізм формування економічного потенціалу місцевого самоврядування;
- розкрити сутність економічного потенціалу місцевого самоврядування;
- проаналізувати складові економічного потенціалу бюджету;
- окреслити та обґрунтувати напрями підвищення ефективності економічного потенціалу місцевого самоврядування.

Об'єкт дослідження – управління економічним потенціалом місцевого самоврядування, суть та джерела його формування.

Предмет дослідження - економічні відносини, що виникають в процесі управління економічним потенціалом на основі використання регламентованих законодавством процедур та механізмів.

Методи дослідження. Для досягнення окресленої мети використано комплекс загальнонаукових та спеціальних прийомів і методів, а саме: наукової абстракції – для теоретичного узагальнення результатів досліджень науковців з проблематики економічного потенціалу та фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування; історичний метод – для дослідження еволюції розвитку й умов формування фінансових ресурсів місцевих органів; методи порівняльного аналізу та синтезу – для з'ясування загальних та особливих рис у складових економічного потенціалу місцевого самоврядування; кількісного та кореляційного аналізу – для визначення впливу фінансово-економічних факторів на формування складових економічного потенціалу місцевого самоврядування.

Елемент наукової новизни кваліфікаційної роботи полягає у визначенні стратегії публічного управління економічним потенціалом в умовах воєнної агресії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в використанні їх під час розробки та реалізації заходів щодо децентралізації влади в Україні і сприятиме пошуку нових джерел формування фінансових ресурсів місцевого самоврядування, з метою посилення самодостатності, фінансової незалежності територіальних утворень

Інформаційну базу дослідження становлять законодавчо-нормативні акти з питань розвитку місцевих фінансів. Опрацьовано статистичні матеріали Міністерства фінансів України, Державного комітету статистики України, фінансові звіти, періодичні видання, праці провідних вітчизняних фахівців.

Апробація результатів дослідження.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 32 найменувань. Загальний обсяг роботи представлений на 55 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ

1.1. Місцеві бюджети як основа економічного потенціалу країни

Місцеве самоврядування, основу якого в системі управління державою становлять чітке визначення та ефективне виконання повноважень та компетенцій територіальних громад щодо вирішення нагальних проблем та завдань розвитку відповідних територій, являє собою первинну ланку демократичного устрою, орієнтованого на повну реалізацію законних прав та інтересів окремих індивідів та спільнот, активізацію процесів людського розвитку та сприяння дотриманню громадянських свобод, забезпечення неухильного підвищення якості життя та безперешкодного доступу громадян до продуктивного користування якісними адміністративними та соціальними послугами і т. ін. Конституція України [11] прямо наголошує, що самоврядування як основа для самостійного вирішення питань місцевого значення та рівня є невід'ємним й ключовим правом громади, що об'єднує мешканців певного населеного пункту або декількох адміністративно-територіальних утворень. Реалізація цього права, відповідно до положень, має ґрунтуватися на гарантованому державою отриманні територіальною громадою реальної здатності щодо створення належного організаційно-правового, матеріального та економічного підґрунтя для місцевого самоврядування (МСВ). Матеріальну і фінансову основу для самоврядування територіальної громади становлять такі складові: по-перше, реалізація прав комунальної власності на відповідні об'єкти володіння; по-друге, самостійні дії створених відповідно до національного законодавства органів МСВ щодо розробки, затвердження, виконання місцевих бюджетів (за участю та підтримкою держави, що складаються на засадах збалансованості із доходів (загального або спеціального фонду), сформованих в рамках визначених

законом джерел (в тому числі, дотацій, субвенцій та трансфертів з державного бюджету), та видатків на забезпечення спільних інтересів територіальних громад; по-третє, участь органів МСВ у фінансово-кредитних відносинах через отримання місцевих позик і запозичень, створення комунальних фінансово-кредитних установ, надання кредитних гарантій, розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на депозитах. При цьому необхідність формування достатнього економічного підґрунтя для належного функціонування та сталого розвитку місцевого самоврядування визнається у Всесвітній декларації місцевого самоврядування та в Європейській хартії місцевого самоврядування однією з фундаментальних передумов для реалізації демократичних принципів народовладдя як законного та невід'ємного права громадян на участь в управлінні суспільними справами, що прямо зобов'язує державу щодо здійснення економічного забезпечення видатків, пов'язаних із виконанням органами МСВ встановлених законом повноважень.

Так, звичайно функціонування системи місцевого самоврядування визнається фундаментальним базисом організації народовладдя, в контексті здійснення якого, відбувається розосередження державної влади, яке через поступове посилення прав і повноважень муніципальних органів (розвиток самоуправління) дозволяє залучати населення («індивідів, об'єднаних у місцеві спільноти») до зацікавленої участі у вирішенні широкого кола суспільних проблем. Посилення тенденцій щодо поширення на місцевому рівні різних форм саморегулювання людського життя, відмінних від прямого державного управління, є не тільки обов'язковим постулатом формування правової держави, але й виступає загальною основою для вирішення базових суспільних протиріч («примирення суспільства та держави»), небезпека загострення яких створює серйозну загрозу для підтримки й збереження соціального миру та ладу[31].

Слід відзначити також, що наявність об'єктивно існуючих диспропорцій у економічному потенціалі регіонів визначає неможливість досягнення цілком

природним шляхом (без прямого управлінського впливу) будь-якої уніфікації умов надання публічних послуг органами місцевого самоврядування різних територій, зокрема – в аспекті формування необхідного для цього економічного забезпечення. Просте вирівнювання такого роду умов буде можливим тільки і лише на основі централізованого перерозподілу доходів місцевих бюджетів, що не може бути визнано повністю справедливим та належним щодо демократичних принципів управління державою.

Таким чином, здатність щодо надання публічних послуг, які являють собою джерело виникнення унікальних соціальних ефектів для членів територіальної громади, все ж таки не слід вважати виключною іманентною властивістю відповідних органів МСВ, оскільки повнота реалізації відповідних повноважень цих органів у вирішальній мірі залежить від досягнутого рівня ефективності використання економічного потенціалу наповнення місцевого бюджету даного рівня або від конфігурації бюджетної системи держави у цілому. Проте звичайно фінансова архітектура системи міжбюджетних відносин, а також і структурна побудова механізму економічного забезпечення місцевого самоврядування, у великому ступені визначаються обраним в процесі державного будівництва концептом встановлення статусу, ролі та місця органів МСВ в системі управління державою. Отже, відмінність у підходах щодо встановлення природи походження та функцій органів МСВ знаходить закономірне відображення при виокремленні основних джерел формування фінансових ресурсів місцевого самоврядування.

Практику реалізації унітарного підходу щодо побудови системи місцевого самоврядування, заснованої на повній інтеграції органів МСВ до механізму державного управління, слід вважати характерним насамперед для унітарних же держав із відповідним високим рівнем централізації владних повноважень та компетенцій у переважній більшості сфер суспільного буття (що в свою чергу, пов'язано із централізованою концентрацією державних фінансів). Посилення тенденцій щодо такого роду централізації звичайно може бути зумовлено як недостатньою розвиненістю на місцевому рівні процедур

демократичного представництва, так і незначною регіональною диференціацією умов життєдіяльності територіальних громад. Теоретичним підґрунтям для впровадження даного підходу слід вважати, зокрема, положення концепції «публічної влади», що виходять із нерозривної й неподільної єдності джерела походження в державі будь-яких владних повноважень, яким вважається народ.

Під час дослідження проблеми місцевих бюджетів їх слід розглядати у двох аспектах:

- 1) як організаційну форму мобілізації частини фінансових ресурсів у розпорядження місцевих органів самоврядування;
- 2) як систему фінансових відносин, що виникають між:
 - місцевими бюджетами й господарськими структурами, що функціонують на певній території;
 - бюджетами й населенням цієї території;
 - бюджетами різних рівнів із перерозподілу фінансових ресурсів;
 - місцевими і державним бюджетами.

В Україні, згідно ст. 5 Бюджетного кодексу України «Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад» [2]. Це фонди фінансових ресурсів, зосереджені в розпорядженні місцевих рад народних депутатів та органів місцевого й регіонального самоврядування.

Фінансовою основою місцевого самоврядування є доходи місцевих бюджетів. Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Видатки є причиною утворення доходів. Доходи місцевих органів влади класифікуються за джерелами й економічною сутністю. Систематизовані джерела формування місцевих бюджетів представлені на рис. 1.1. Вони формуються за рахунок

джерел виробничого і невиробничого походження як результат діяльності суб'єктів господарювання та здатні зробити найбільший вклад у формування власного економічного потенціалу за рахунок розвитку їх виробничої діяльності.

За економічною сутністю вони відокремлюють власні, постійні та регульовані доходи місцевих органів влади. Власні доходи - це доходи, що мобілізуються місцевою владою самостійно на основі їх власних рішень та за рахунок джерел, визначених місцевою владою. Власні доходи включають місцеві податки та збори, доходи від майна, що перебуває у власності органів місцевого самоврядування, та господарську діяльність комунальних підприємств, комунальні платежі, а також доходи від позик та позик на комунальні послуги.

Рис. 1.1. Джерела формування місцевих бюджетів

Джерело: [1, с. 4]

У такому випадку, з урахуванням прийнятих змін:

- єдиний податок та податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю, крім земельного податку за лісові землі) будуть справлятися із застосуванням ставок, які діяли до 31 грудня року, що передують

бюджетному періоду, в якому планується застосування таких місцевих податків та/або зборів.

– податок на майно (в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки), збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір та земельний податок за лісові землі (у разі їх встановлення) – за ставками, що визначені у діючих рішеннях.

Перелік закріплених доходів визначено у бюджетному законодавстві та законодавстві про місцеве самоврядування [2;9]. Закріплені доходи - одна з форм переданих доходів місцевим органам влади на стабільній, довготерміновій основі. Регульовані доходи - також одна із форм доходів, що передаються центральною владою місцевим органам влади або з бюджетів територій вищого адміністративного рівня до бюджетів територій нижчого адміністративного рівня.

Власні та закріплені доходи є основою самостійності місцевого бюджету.

Важливими способами формування доходів місцевої влади є державні платежі, доходи від державної власності та землі, доходи від діяльності державних підприємств, залучення кредитних ресурсів та мобілізація коштів за рахунок державних позик. Важливу роль відіграють субсидії та інші трансферти.

У більшості країн видатки місцевих органів влади поділяються на кілька функціональних типів відповідно до повноважень: обов'язкові видатки, необов'язкові видатки та видатки на фінансування делегованих повноважень. Обов'язкові видатки призначені для виконання обов'язкових завдань, покладених на місцеві органи влади щодо забезпечення певних стандартів обслуговування в масштабах країни, а також видатків, пов'язаних з кредитами та заборгованістю за позиками.

1.2. Сутність та складові економічного потенціалу місцевого самоврядування в умовах воєнної агресії

Економічний потенціал регіону розглядається досить часто як сукупність всіх видів фінансових ресурсів на території певного регіону. Разом з тим необхідно конкретизувати поняття економічного потенціалу. В українській науці на сьогодні існує значна кількість визначень поняття “Економічний потенціал”. Систематизація наукових здобутків у розробці теорії потенціалів зокрема економічного, дала нам змогу зробити висновок про існування двох основних систем поглядів (концепцій) щодо з’ясування економічної сутності останнього, які сформулюємо як кількісний та якісний підходи [32].

Деякі науковці, які дотримуються ресурсно-цільового підходу у визначенні економічного потенціалу, виходять з цільового використання ресурсів: для соціально-економічного розвитку регіону або територій, забезпечення відтворювального процесу окремих економічних суб'єктів.

На підставі критичного аналізу існуючих підходів, зауважимо, що при трактуванні сутності поняття "економічний потенціал місцевого самоврядування" варто за необхідне акцентувати увагу на таких аспектах:

- сукупність фінансових ресурсів (можливостей) територіальної громади;
- можливості місцевої громади щодо залучення та ефективного управління фінансовими ресурсами (капіталом, грошовим капіталом, грошовими потоками);
- забезпечення поточної і перспективної діяльності (функціонування) місцевого самоврядування;
- забезпечення досягнення тактичних і стратегічних цілей розвитку місцевої громади.

Підсумовуючи вищезазначені підходи, економічний потенціал місцевого самоврядування слід розуміти як сукупність власних, залучених, фактично накопичених та потенційно доступних фінансових ресурсів економічної системи територіальної громади та спроможності відповідної територіальної

громади ефективно використовувати їх для забезпечити оперативну та інвестиційну діяльність та досягти загальносистемних цілей. фактори навколишнього середовища, а також взаємодія цих компонентів з метою забезпечення сталого розвитку певної території. Економічна сутність економічного потенціалу місцевого самоврядування визначається сукупністю наступних аспектів[7]:

Безумовно, вихідним моментом економічного потенціалу є ресурсні можливості матеріально-економічного забезпечення місцевого самоврядування.

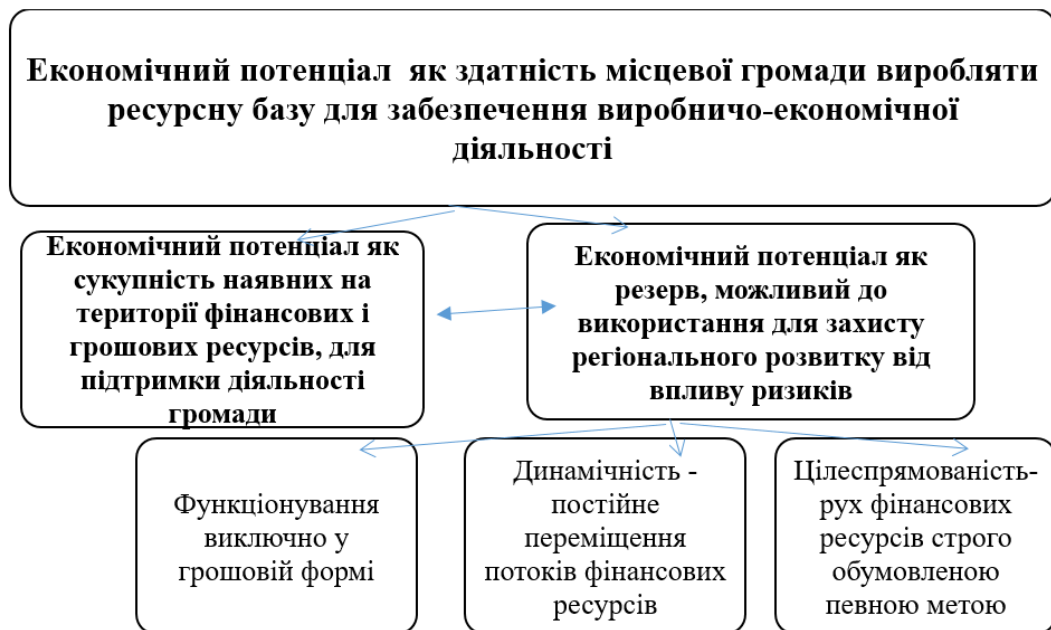

Рис.1.2. Сутність економічного потенціалу місцевого самоврядування.

Джерело: складено автором на основі [7]

Ці можливості охоплюють наявні матеріальні й фінансові ресурси, що перебувають у володінні та розпорядженні органів місцевого самоврядування у певний період часу, тимчасово недоступні чи незадіяні з різних причин можливості об'єктів комунальної власності та потенційні ресурси, які формуються за рахунок залучення фінансових активів інших економічних суб'єктів.

Іншою важливою складовою економічного потенціалу територіальних громад, яка забезпечує процес раціонального використання і розпорядження наявними матеріальними й фінансовими ресурсами та пошук, залучення і

аккумуляцію їх потенційних резервів, є можливості системи управління органів місцевого самоврядування та комунальних підприємств.

Для більш детального вивчення сутності та змісту економічного потенціалу органів місцевого самоврядування необхідно визначити його склад та структуру.

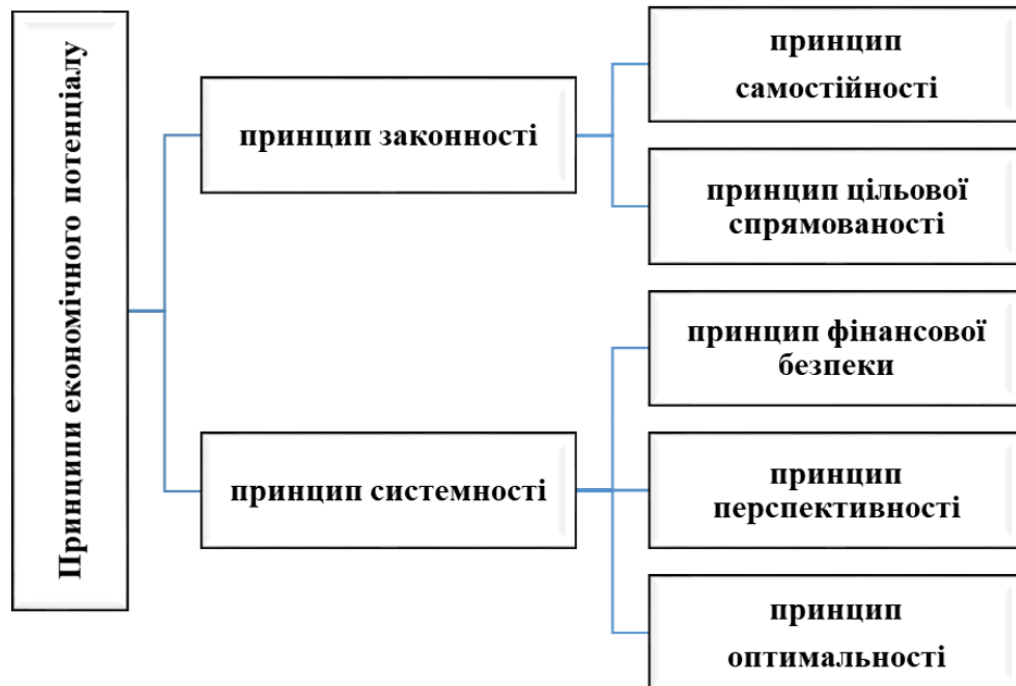

Рис. 1.3. Сукупність принципів механізму формування і реалізації економічного потенціалу

Джерело: складено автором на основі [4;7;9]

Розглядаючи економічний потенціал як сукупну здатність суб'єктів адміністративно-територіальної одиниці (далі АТО) в рамках стійких економічних відносин, формувати, розподіляти та ефективно використовувати фінансові ресурси для виконання базової функції місцевого самоврядування - забезпечення сталого соціально-економічного розвитку цього адміністративно-територіальна одиниця, чітко можна сказати, що найважливішими складовими економічного потенціалу адміністративно-територіальної одиниці є: бюджетний потенціал; податковий потенціал; інвестиційний потенціал; організаційний потенціал; управлінський потенціал [4,с.97]. Візуально склад

економічного потенціалу місцевого самоврядування проілюстровано на рис.1.4.

Рис. 1.4. Складові економічного потенціалу місцевого самоврядування

Джерело: [4]

Основним завданням, вирішення якого сприятиме досягненню соціально-економічного розвитку територіальних громад у ході формування і реалізації їх економічного потенціалу, є покращення економічного забезпечення за рахунок пошуку, освоєння і ефективного використання наявних, тимчасово невикористаних та потенційних можливостей.

Склад бюджетного потенціалу описаний в ірисі. 1.5 Як видно з наведених вище даних, бюджетний потенціал складається з таких компонентів: Ресурсний потенціал (надходження до бюджету, які можуть бути отримані у вигляді трансфертів), Податковий потенціал (податкова спроможність території), Трансфертний потенціал (доходи бюджету, які можуть бути отримані у вигляді трансфертів); інвестиційний потенціал (можливі надходження від інвестиційної діяльності органу влади, державно-приватного партнерства); кредитний потенціал (загальні можливості залучення кредитних ресурсів до бюджету); економічний потенціал комунне господарство.

Досліджуючи бюджетний потенціал території варто розмежувати його зовнішню та внутрішню складову, кожна з яких можна має приховані резерви. Тобто він є сумою внутрішнього та зовнішнього потенціалів, які вже використовуються, а також резервів, що можуть бути залученні для його примноження у майбутньому.

Рис. 1.5. Склад бюджетного потенціалу місцевого самоврядування.

Джерело: [29]

Сучасним формам місцевого самоврядування ще належить зіткнутися з викликами, з якими стикаються українські територіальні громади через широкомасштабні російські вторгнення в будь-якій точці світу. Трапляється, що українська громада не лише пройшла власні краш-тести в абсолютно жорстких і небезпечних умовах, а й реалізувала на практиці принципи та стандарти основних міжнародних документів у сфері місцевого самоврядування – особливо важливих під час війни, таких як як:

- засвідчити дійсність ідеї субсидіарності, закріпленої в Європейській хартії місцевого самоврядування (Страсбург, 15 жовтня 1985 р.);
- Підтверджує доцільність розширення поняття місцевої автономії у редакції Всесвітньої декларації місцевого самоврядування (Ріо-де-Жанейро, 26 вересня 1985 р.), а саме «права та обов'язки місцевої влади регулювати та управляти справами Держава». справи, за які він особисто відповідає та в інтересах місцевого населення»;
- «сміливо й рішуче беруть на себе відповідальність за створення, прямо чи опосередковано, економічного зростання» на місцях відповідно до Європейської хартії міст 1992 р.

РОЗДІЛ 2.

ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

2.1. Аналіз формування економічного потенціалу місцевого самоврядування регіону

Формування економічного потенціалу і створення фінансових ресурсів місцевого самоврядування здійснюється в їх соціально-економічному, природному, геополітичному середовищі. Він представляє існуючі умови та фактори, що впливають на його розвиток, і має кілька основних вимірів, таких як політико-правовий, економічний, техніко-технологічний та організаційно-функціональний. Політико-правові умови пов'язані зі співробітництвом національних, регіональних і місцевих органів влади між собою, бізнесом і населенням, а також з державним регулюванням різноманітних відносин, у тому числі фінансових. Цей фактор визначає правові умови для підприємницької діяльності та сприятливі можливості для стабільного розвитку. Економічні умови стосуються темпів економічного зростання, форм власності та їх структур, розвитку ринкових відносин, інфляції, процентних ставок, фіскальної політики, конкурентів, споживачів, стратегічних союзників, національної та корпоративної культури, соціальної відповідальності та безлічі інших факторів, які створюють муніципального загального фонду реального сектору економіки. Технологічні умови формуються виходячи із галузевих стандартів, технічних умови та технологічних інструкцій щодо здійснення тих чи інших дій. Організаційно-функціональні умови включають набір функцій та організаційних заходів у певній послідовності щодо їх реалізації.

Головною тенденцією розвитку міст сьогодні є постійне збільшення частки міського населення порівняно з сільським. В 2008 вперше в історії більше половини населення Землі, 3,3 мільярда людей, живе у міських поселеннях. Міське населення світу зросло з 220 мільйонів до 2,8 мільярда у

20-му столітті. До 2030 року передбачається зростання кількості урбанізованого населення до 5 мільярдів [37, с.1].

Основою діяльності МСВ у цьому напрямі є зміцнення економічного потенціалу місцевого самоврядування не лише за рахунок розширення переліку податків, а й шляхом формування системи управління створенням нових джерел фінансових ресурсів, їх раціонального розподілу та відтворення. Одним із найважливіших завдань, яке має бути вирішене у процесі реформування місцевого самоврядування, є управління потоками фінансових ресурсів з метою їх самовідновлення та саморозвитку. Це вимагає максимально ефективного генерування та використання власного економічного потенціалу, розширення доступу до існуючих ресурсних ринків та відкриття нових джерел збільшення потенціалу в межах кожного муніципального утворення.

Джерела формування і нарощування економічного потенціалу місцевого самоврядування формуються в середовищі, де зосереджені можливості мобілізації та акумулювання фінансових ресурсів. Його існування пов'язується зі станом продуктивних сил, територіальною галузевою структурою виробництва, з темпами модернізації галузей, динамікою економічного і соціального розвитку. Збільшення обсягів виробництва дозволяє забезпечити зростання інвестицій, зниження безробіття, розвиток економічного потенціалу і нарощування обсягів фінансових ресурсів.

Із запуском процесів децентралізації суттєво посилилась відчутність впливу факторів на формування фінансових ресурсів в економічній структурі муніципального цей процес потребує постійного врахування. Склад і зміст чинників впливу на формування економічного потенціалу проілюстровані на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Чинники впливу на формування економічного потенціалу місцевого самоврядування

Джерело: [16.]

Формування економічного потенціалу місцевого самоврядування завжди залежить від ефективного управління, особливістю якого має бути конкурентний принцип розподілу. Виробничі підприємства та державні установи соціальної сфери повинні отримати достатнє фінансування. Виробництво товарів і послуг фінансується пропорційно їх попиту.

Склад видатків місцевого бюджету України відрізняється від державного бюджету України: не включає видатки на оборону, забезпечення національної безпеки, міжнародну діяльність, фундаментальні наукові дослідження та погашення зовнішнього боргу країни. Поповнення матеріальних запасів і резервів тощо. Водночас не менш важливим є фінансування заходів, закріплених за іншими місцевими бюджетами, з огляду на їх соціальну спрямованість, оскільки фінансування соціальної сфери є пріоритетним напрямом бюджетної політики.

Для оцінки стану реалізації реформи децентралізації фінансових ресурсів

в Україні, важливості міжбюджетних відносин та розподілу векторів і вибору шляхів вирішення проблеми, необхідно оцінити існуючу практику формування місцевого бюджету. формування доходу на прикладі конкретного регіону.

Для оцінки економічного потенціалу місцевого самоврядування взято центральний регіон – Дніпропетровську область.

Безпекові аспекти. Дніпропетровська область не має окупованих частин, зокрема, завдяки вчасній підготовці ліній оборони і внутрішньої системи захисту за ініціативи самих територіальних громад (ТГ). При цьому область межує з ключовими театрами в Донецькій, Запорізькій і Херсонській області, а також наближається до цих регіонів у Харківській і Луганській області, надаючи цим регіонам тилову підтримку. Стабільність регіону залежить від його соціально-економічного стану. До масштабного військового виступу РФ і України Дніпропетровська область лідирувала в країні за кількома показниками, зрівнявшись з Києвом на першому/другому місці в регіоні. В умовах війни відносний економічний вплив регіону був настільки ж високим. Економічні показники цього року повернулися до довоєнного рівня. Забезпечення тилового забезпечення за багатьма оперативними напрямками, в тому числі на півдні (Херсонська та Запорізька області), півночі (Харківська область) та східному (Донецька область), пропонує органам військового управління, регіональним та місцевим органам влади такі першочергові завдання:

- суто військові питання – розбудова в регіоні ешелонованої оборони на всіх напрямках. Наразі під найбільшим воєнним тиском на заході та півдні перебувають Криворізький та Нікопольський райони, безпосередньо наближені до лінії фронту – їх регулярно обстрілюють російські війська з реактивних систем залпового вогню, ствольної артилерії, мінометів. На сході під методичними ракетними атаками (насамперед по об'єктах транспортної інфраструктури) – територія Синельниківського району;

- організація логістичного регіонального хабу для забезпечення

військ, передусім зброєю, яку переважно транспортують залізничним та автомобільним транспортом із західних кордонів країни;

- організація логістичних послуг з надання медичної допомоги військовим;
- підготовка формувань ТрО;
- розв'язання питань ВПО. Найбільша кількість біженців до області переміщується з Донецької та Харківської областей.

Переважна більшість внутрішньо переміщених осіб після отримання базової допомоги продовжують переселятися до центральної та західної України, але велика кількість переселенців все ще перебуває в Дніпропетровській області, що потребує вирішення проблеми їх розселення. Водночас 16 тимчасових урядів у місті Дніпропетровську можуть самостійно організувати допомогу біженцям, використовуючи ресурси області та допомогу благодійним організаціям і фондам. Громадський бюджет. Рівень виконання бюджетів громад є одним із показників ефективності роботи органів обласного самоврядування та органів місцевого самоврядування та їх здатності виконувати свої функції в умовах воєнного часу. У перші місяці порушення глибини бюджетних проблем ТГ значно зросло, сталося з мирним часом. Найважливішими є питання соціального захисту громадян, допомоги військовослужбовцям та переселенцям, підтримки формування ТРО, планування діяльності та реалізації місцевих програм. Однак, незважаючи на всі негативні чинники, через чотири місяці після початку масштабних терактів у Росії економічна активність почала стрімко відновлюватися.

За перші чотири місяці року, у супереч воєнним діям та значним міграційним процесам з регіону в західному напрямку, до місцевих бюджетів ТГ Дніпропетровської області надійшло 9915 млн грн податкових надходжень, що на 1163 млн грн (або на 13,4 %) більше проти аналогічного періоду минулого року. Планом на 2023 р. передбачено збільшення доходів на 14,9 % – загалом по області його виконали на

97,9 %. 55 громад з 86 виконали планові показники, а Черкаська та Миколаївська громади Синельниківського району мали найбільший відсоток виконання – відповідно 267,9 % та 219,9 %. На вересень 2022 р., сьомий місяць після початку широкомасштабного російського вторгнення, збільшення податкових надходжень громад регіону проти минулого року складало вже 24 %. Одним з основних джерел наповнення бюджетів громад є податок на доходи фізичних осіб (рис. 2.2.).

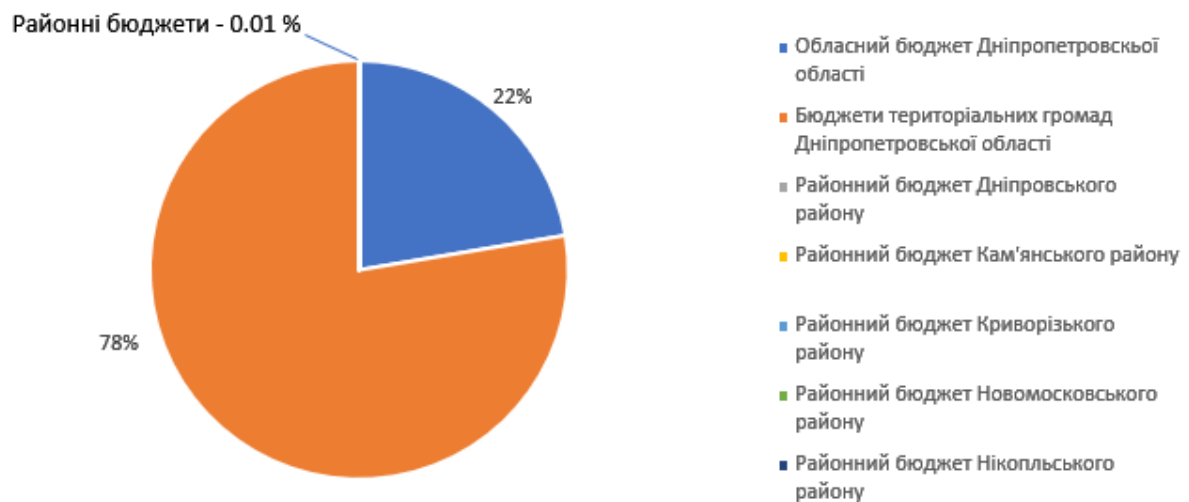

Рис. 2.2. Структура джерел наповнення місцевих бюджетів Дніпропетровської області в 2022 р.

Джерело: за даними Державної служби статистики

Місцеві бюджети Дніпропетровської області за 9 місяців 2022 р. отримали 16 364 124 грн податку на доходи фізичних осіб, що на 34 % більше, ніж за аналогічний період 2021 р.

Надходження від єдиного податку збільшилися на 10 %. Водночас є втрати місцевих бюджетів у зв'язку з припиненням господарської діяльності низки підприємств та господарств, скороченням персоналу та іншими непередбачуваними обставинами.

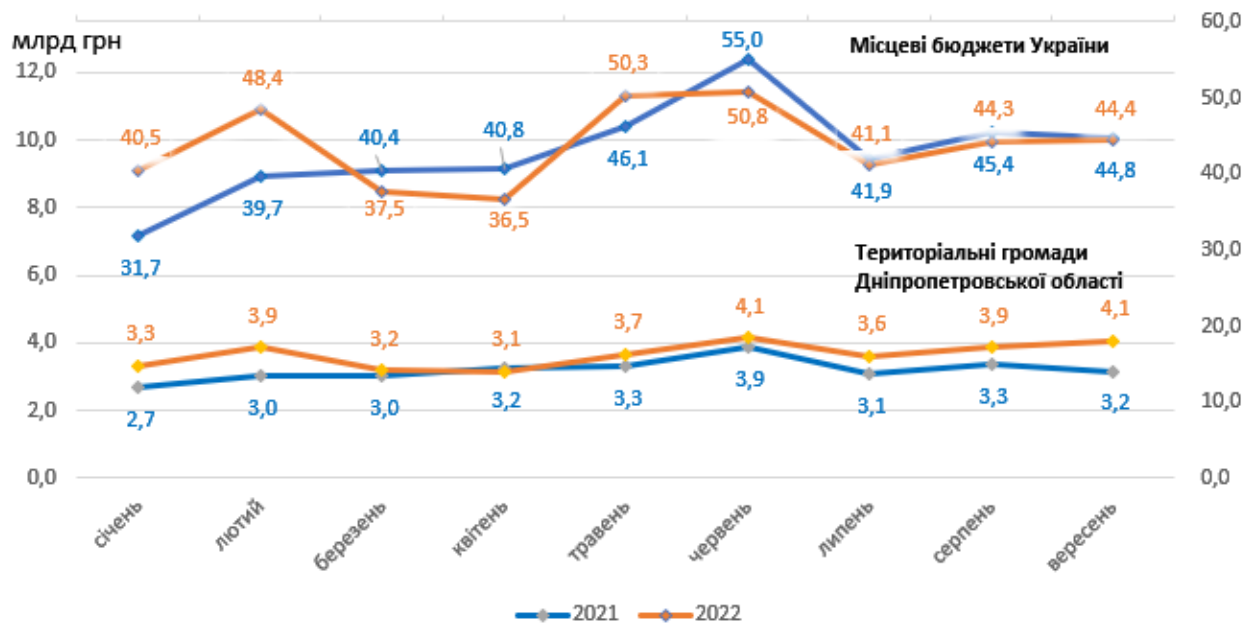

Рис. 2.3. Порівняння надходжень до місцевих бюджетів Дніпропетровської області від певних джерел у 2022 та 2021 рр.

Джерело: за даними Державної служби статистики

Найменше зросли надходження від податку на майно – на 7 % проти 2021 р. Графічно збільшення надходжень за дев'ять місяців 2022 р. в порівнянні з попереднім роком за певними джерелами наведено на рис. 2.3. Бюджети ТГ регіону становлять 78 % зведеного бюджету Дніпропетровської області.

Якщо загалом по країні в березні, квітні та червні надходження 2022 р. були меншими за тогорічні, то в Дніпропетровській області таке відбулося лише у квітні – на незначний відсоток.

Аналіз власних податкових надходжень до бюджетів громад області, як не враховувати офіційних трансфертів, показує зменшення темпів лише в першому місяці війни – у березні (рис. 2.4). Протягом квітня – червня зростання було порівняно невеликим – відбувалась адаптація до умов війни; а з липня темпи значно збільшились.

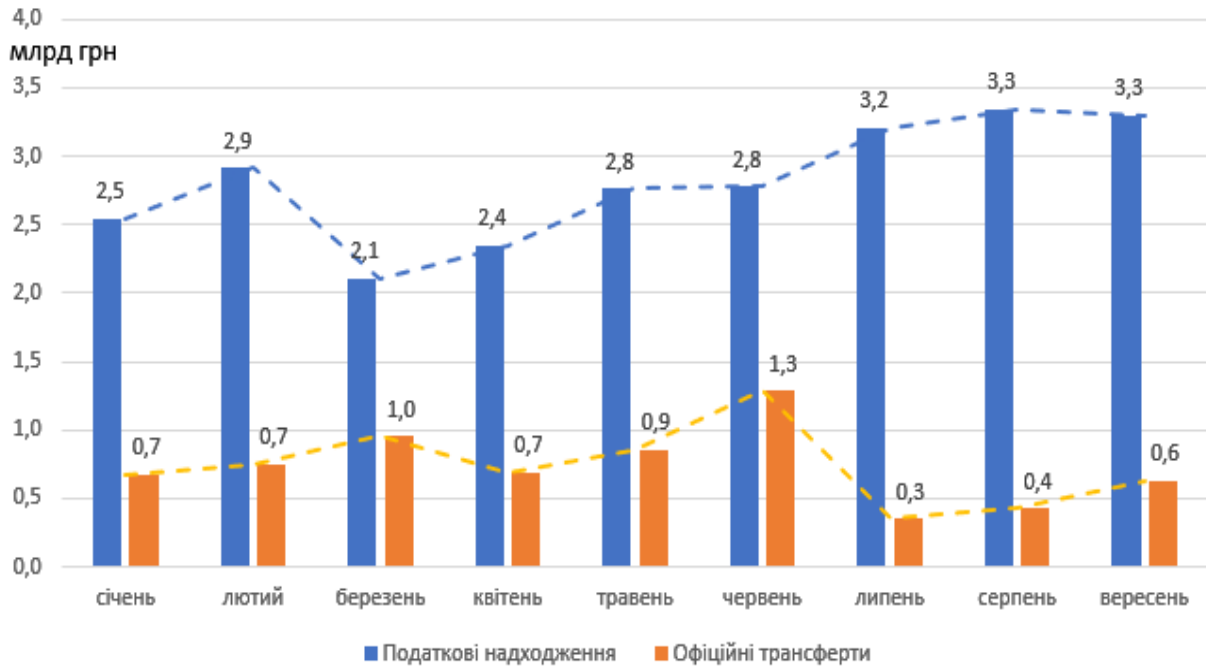

Рис. 2.4. Темпи змін надходжень до місцевих бюджетів України та Дніпропетровської області за січень – вересень 2022 та 2021 рр.

Джерело: за даними Державної служби статистики

Динаміку зміни надходжень до бюджетів територіальних громад Дніпропетровської області та місцевих бюджетів України (з урахуванням трансфертів) наведено на рис. 2.5.

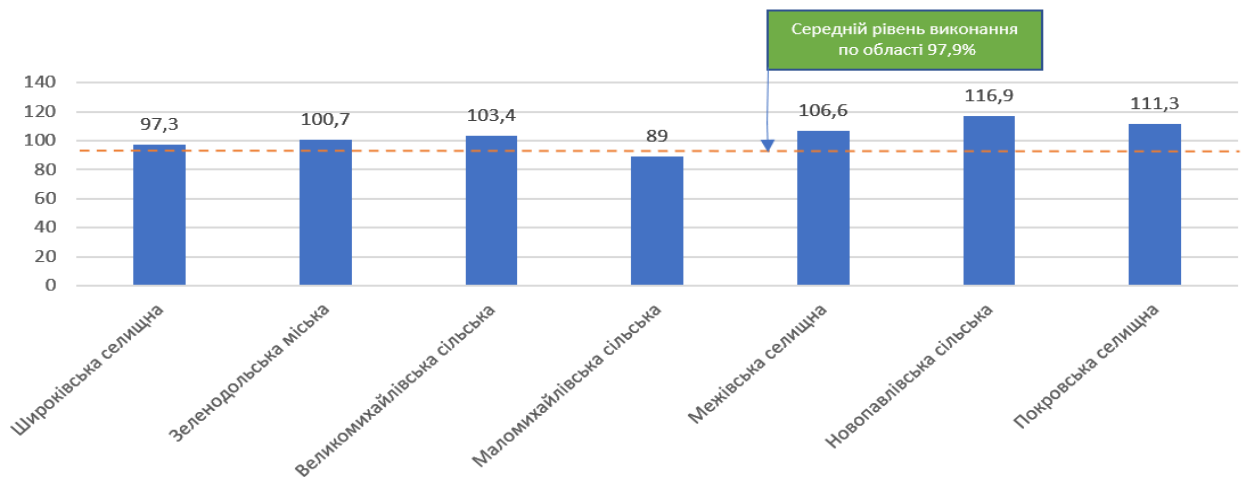

Рис. 2.5. Виконання планових показників (%) бюджетів громад Дніпропетровської області, що визнано постраждалими від російської агресії

Джерело: за даними Державної служби статистики

Попри розташування в зоні бойових дій, планові показники виконано в п'яти таких громадах, і лише в Маломихайлівській сільській громаді рівень виконання плану є нижчим за середній показник по області (рис.2.5).

Порівняння темпів змін власних податкових надходжень та офіційних трансфертів до місцевих бюджетів Дніпропетровської області за січень – вересень 2022 р. З 86 громад регіону сім визнано постраждалими від російської агресії: це Широківська, Зеленодольська, Великомихайлівська, Маломихайлівська, Межівська, Новопавлівська та Покровська громади. Їх офіційно внесли до списку Мінреінтеграції, що означає: мешканці цих територій, чиє житло ушкоджено внаслідок обстрілів і які вже виїхали чи планують виїхати з території громади, зможуть отримати статус ВПО та оформити відповідні виплати.

Через поліпшення економічної ситуації Дніпровська ТГ на позачерговій сесії міськради в липні ухвалила рішення зменшити з 01 січня 2023 р. ставки плати за землю та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Зроблено це, щоб зменшити податковий тиск та сприяти підприємцям знаходити приміщення для ведення діяльності. Для відновлення темпів будівництва в місті житлової та нежитлової нерухомості зменшено: більш ніж учетверо (з 2,3 % до 0,5 %) – ставку плати за земельні ділянки, призначені для будівництва житлової та громадської забудови, а також для зведення інших споруд, призначених для ведення різних сфер бізнесу; більш ніж удвічі – ставку по земельних ділянках, наданих для здійснення діяльності підприємств зв'язку; майже вдвічі (з 2,3 % до 1,3 %) – ставку плати за земельні ділянки, призначені для розміщення та експлуатації промислових підприємств, а також уразливих секторів економіки (як-от енергетика й транспорт).

Ситуація з ВПО. З початку війни до центрів адмінпослуг області звернулося майже 202 тис. переселенців – здебільшого для оформлення

статусу ВПО та допомоги на проживання. Центри адмінпослуг області видали майже 118 тис. довідок про надання статусу переселенця, зареєстрували понад 83 тис. заяв на грошову допомогу. Зафіксовано понад 270 повідомлень від мешканців області і переселенців про факти руйнування або пошкодження нерухомості внаслідок бойових дій. На середину червня Дніпропетровська область була на другому місці після Львівської за кількістю прийнятих ВПО: тільки в обласному центрі зареєстровано 109 тис. осіб, у Кривому Розі – 60 тис.

За даними ОМС, у травні фактична кількість ВПО перевищувала офіційну у 2,5 рази. За оцінкою мера Дніпра, навіть за такої кількості питань з розміщенням переселенців не виникало, але значних проблем очікували з початком опалювального сезону.

Соціальна динаміка має й позитивні аспекти. Наприклад, багато переселенців з Маріуполя раніше працювали в комунальній сфері й зараз шукають роботу – у місті ж Дніпрі, де частину комунальників мобілізовано до ЗСУ, є такі вакансії. У липні 2022 р. Дніпропетровська область стала лідером за кількістю ВПО, випередивши Львівську – переселенців було вже понад 300 тис., зокрема більш як 60 тис. – діти, а також багато літніх людей. В обласному центрі кількість ВПО перевищила 115 тис. До того ж фактична кількість біженців перевищувала офіційну – хто має кошти для оренди житла, той з різних причин не реєструється.

За оцінками, фактична кількість переселенців перевищує офіційну на 30–50 %. Така масовість ВПО в прифронтовій області свідчить про впевненість людей у захищеності регіону, є підтвердженням віри переселенців у перспективу відновлення економіки та можливість знайти роботу. З іншого боку, через значну чисельність біженців збільшується навантаження на місцеві бюджети.

Робота підприємств. Через зростання собівартості виробництва та неможливість вчасно доставити продукцію замовникам унаслідок логістичних проблем гірничо-металургійна група «Метінвест» скоротила

виробництво на своїх підприємствах у Дніпропетровській області.

З 1 липня припинився видобуток руди на Інгулецькому та Південному гірничо-збагачувальних комбінатах у Кривому Розі, а на «Каметсталі» (колишній Дніпровський коксохім та Дніпровський меткомбінат) працюватиме одна домна. Із середини липня також буде призупинено видобуток на Північному ГЗК. Робочим залишиться лише Центральний ГЗК, але й він працюватиме на зниженій потужності. Працівників «Каметсталі», не зайнятих у виробництві, буде залучено до допоміжних робіт зі збереженням основного заробітку. Приблизно 5 % працівників планують перевести на 2/3 заробітної платні. Аналогічна проблема є в одного з найбільших платників податків регіону – криворізького ПАТ «АрселорМіттал».

Через російську агресію підприємство припинило металургійне виробництво з 3 березня – зупинено всі доменні печі та процеси металургійного виробництва. Тим часом видобуток залізної руди тривав. За підсумками першого кварталу «АрселорМіттал» скоротив випуск загального прокату на 25 % в порівнянні із січнем – травнем 2021 р. – до 860 тис. т. Виробництво сталі за три місяці зменшилося на 22,5 % – до 930 тис. т, а чавуну – на 27 %, до 1 млн т. З квітня «АрселорМіттал» розпочав поетапне відновлення виробничих процесів. З 9 квітня запрацювала доменна піч № 6. У червні на підприємстві діяли: одна доменна піч, дві коксові батареї, три розливальні машини, прокатний стан, конвертер і одна з трьох машин безперервного лиття заготовки. Протягом липня, після досягнення 50 % потужностей металургійного виробництва, планували запуснути в роботу найбільшу доменну піч № 9. Проте, через блокування з боку РФ чорноморських портів, у «АрселорМіттал» виникли значні труднощі з експортом продукції, уп'ятеро зросли витрати на доправлення сировини на підприємство. Через це скоротився обсяг експортної компанії, відповідно компанія була змушена скоротити зарплату на третину і з липня скоротити виробництво. З липня

штатним співробітникам, включаючи топ-менеджерів та іноземних працівників, перераховували 2/3 зарплати. Переглянуто видаткові положення та тимчасово призупинено дію деяких положень колективного договору. відповідно, під час воєнного стану щорічна додаткова відпустка не оплачується, а виплачується оздоровлення та навчання. Восени роботи в гірничодобувній галузі почали відновлюватися, а після вимушеної зупинки з 1 серпня 2022 року комбінат запрацював два роки та одну з двох фабрик – дробильно-збагачувальну. Крім того, запуснені у виробництво блоки коксових батарей № 5 і № 6, зняті з виробництва в лютому.

Водночас триває релокація підприємств до Дніпропетровської області. До липня на територію Дніпропетровської області переїхало 18 підприємств з Донецької, Луганської, Запорізької та Харківської областей. З них дев'ять уже стали до роботи: два великі машинобудівні підприємства, завод спеціального кріплення, виробництва паперової упаковки та поліетиленової плівки, логістична та швейні компанії. Ще 28 підприємств розмістили в області свої склади.

Таким чином, Дніпропетровська область забезпечує тилове забезпечення кількох напрямків бойових дій, і наразі жодна територія цього регіону не окупована. Лише сім із 86 громад вважалися постраждалими від бойових дій. Стабільність Дніпропетровської області зумовлена величезним економічним потенціалом і правильно прийнята організаційними рішеннями. Відносно високий рівень безпеки через близькість до зони бойових дій робить територію привабливою для внутрішньо переміщених осіб та підприємств, які переміщуються. Економічні умови в регіоні покращуються і майже досягли довоєнного рівня. Водночас змінилася і структура економіки: гірничо-металургійні підприємства частково призупинилися через матеріально-технічні проблеми до закінчення військових дій, коли ситуація покращилася.

2.2. Сучасний стан економічного потенціалу України

Повномасштабна війна дуже вплинула на економіку України, а саме: призвела до скорочення робочих місць і доходів, зменшення купівельної спроможності і обсягів накопичених активів. (таблиця 2.1.).

Таблиця 2.1.

Канали впливу повномасштабної війни на економіку України

Реальний сектор	Ринок праці	Інфляція
<ul style="list-style-type: none"> – Окупація територій. – Пошкодження виробничих потужностей та інфраструктури. – Порухення логістики. – Збільшення ризиків та висока невизначеність. <p>Але:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Значна підтримка з боку бюджетних видатків. – Вища ніж очікувалась адаптивність бізнесу та населення до кризових умов. – Вища стійкість енергетичної системи. 	<ul style="list-style-type: none"> – Масштабна внутрішня та зовнішня міграція. – Суттєве зростання рівня безробіття. – Посилення диспропорцій на ринку праці. 	<ul style="list-style-type: none"> – Зниження пропозицій товарів і послуг. – Збільшення тиску з боку витрат бізнесу. – Девальваційний тиск на початку року + корекція курсу в середині 2022 року. <p>Але:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Фіксація курсу та інші заходи НБУ. – Нерівномірний вплив попиту: на тлі загального падіння, ситуативний підвищений попит на окремі товари та послуги. – Фіксація тарифів та податкові зміни.

Джерело: [14]

Як відомо, систематизація, оцінювання та описування трансформаційних змін різних сфер суспільної діяльності потребує значної за обсягами інформації - як кількісної, числової, придатної для вимірювання та оцінювання процесу накопичення багатства, збільшення кількості населення тощо, так і нечислової або категоріальної, необхідної для визначення якісних перетворень на інституційному рівні функціонування національної економіки. [37, с.77]. У цьому контексті аналіз динаміки основних макроекономічних показників України засвідчує існування

значних загроз безпеці національної економіки, яка перебуває в стадії глибокої кризи. (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Державний та гарантований державою борг України в 2023 р.
(млн. грн.)**

Дата	<u>Зовнішній борг</u>	<u>Внутрішній борг</u>	<u>Загальний борг</u>
на 31.12.2022	4 071 683,1	2 610 945,6	1 460 737,5
на 31.01.2023	4 258 202,5	2 765 711,0	1 492 491,5
на 28.02.2023	4 242 162,4	2 738 271,4	1 503 891,0
на 31.03.2023	4 384 986,6	2 870 878,7	1 514 107,9
на 30.04.2023	4 544 869,1	3 039 368,1	1 505 501,0
на 31.05.2023	4 593 471,2	3 071 078,0	1 522 393,1
на 30.06.2023	4 710 421,9	3 184 221,7	1 526 200,2
на 31.07.2023	4 860 593,2	3 319 185,1	1 541 408,1
на 31.08.2023	4 897 555,8	3 353 477,8	1 544 078,1
на 30.09.2023	4 886 128,7	3 333 755,2	1 552 373,4
на 31.10.2023	4 958 370,3	3 373 777,6	1 584 592,7

Джерело: складено за даними Міністерства фінансів

Сучасні широкомасштабні та глибокі перетворення економічної системи України відбуваються на фоні різноспрямованого впливу зовнішніх (інтеграція у світовий економічний простір, посилення міжнародної конкурентної напруженості та глобальної макроекономічної, політичної та соціальної нестабільності) та внутрішніх (економічна, політична та соціальна модернізація суспільства) факторів.

У зв'язку з проблемою, що аналізується, заслуговують і на увагу «порогові» і значення основних і соціально-економічних індикаторів безпечного і розвитку, та якими оперують дослідники і сучасних економічних систем:

- державний борг і не має перевищувати і і60% від ВВП;
- обсяг золотовалютних резервів має становити не менше і8% від ВВП та бути і достатнім для покриття витрат і з імпорту товарів і і як мінімум протягом трьох місяців;
- відношення і поточних платежів і з обслуговування і зовнішнього боргу і не має перевищувати і і 20% річних доходів і від експорту;
- для забезпечення і розширеного відтворення і рівень нагромадження у ВВП має і становити не менше і10%;
- рівень безробіття не має перевищувати і і5-20% від загальної чисельності працездатного населення [8, с. 139].

Сукупність боргових зобов'язань держави містить також гарантований державою борг, що виникає внаслідок прийнятих на себе державою гарантій за зобов'язаннями третіх осіб, або прийняті на себе державою зобов'язання третіх осіб. (таблиця 2.3.)

Таблиця 2.3

**Структура державного та гарантованого державою боргу за даними
Міністерства фінансів України на 31.10.2023 (млн. грн)**

	<u>Зовнішній</u>	<u>Внутрішній</u>	<u>Усього</u>
<u>державний борг</u>	3 122 923,9	63.0%	1 515 345,7
<u>гарантований борг</u>	250 853,7	5.1%	69 247,0
<u>сукупний</u>	3 373 777,6	68.0%	1 584 592,7

Джерело: складено за даними Міністерства фінансів

Наведемо також інформацію щодо державного та гарантованого державою боргу України, починаючи з 2009 року (щорічно). (таблиця 2.4.).

**Державний та гарантований борг України з 2009 по 2023 рр.
(млн. грн.)**

Дата	Зовнішній борг	Внутрішній борг	Загальний борг
на 31.12.2009	316 884,6	211 751,7	105 132,9
на 31.12.2010	432 235,4	276 745,6	155 489,8
на 31.12.2011	473 121,6	299 413,9	173 707,7
на 31.12.2012	515 510,6	308 999,8	206 510,7
на 31.12.2013	584 114,1	300 025,4	284 088,7
на 31.12.2014	1 100 564,0	611 697,1	488 866,9
на 31.12.2015	1 572 180,2	1 042 719,6	529 460,6
на 31.12.2016	1 929 758,7	1 240 028,7	689 730,0
на 31.12.2017	2 141 674,4	1 374 995,5	766 678,9
на 31.12.2018	2 168 627,1	1 397 217,8	771 409,3
на 31.12.2019	1 998 275,4	1 159 221,6	839 053,8
на 31.12.2020	2 551 935,6	1 518 934,8	1 033 000,8
на 31.12.2021	2 671 827,6	1 560 230,0	1 111 597,6
на 31.12.2022	4 071 683,1	2 610 945,6	1 460 737,5
на 31.10.2023	4 958 370,3	3 373 777,6	1 584 592,7

Джерело: складено за даними Міністерства фінансів

У макроекономічному контексті небезпека високого боргового навантаження і у державному секторі пов'язана з наступними факторами:

- 1) повномаштабна війна;
- 2) підвищенням ступеню економічної непевності і зменшенням у економіці приватних інвестицій, внаслідок дії ефекту витіснення, що пригнічує темпи економічного зростання країни;

3) виникненням необхідності генерування надлишку поточного рахунку платіжного балансу чи профіциту бюджету для обслуговування накопиченого боргу, що скорочує інвестиційний і споживчий попит в економіці;

4) втратою для уряду можливості проводити антициклічну фіскальну та монетарну політику, що позбавляє його інструментів підтримки сукупного попиту в кризових умовах і збільшує таким чином тривалість/глибину економічної кризи;

5) підвищенням ризиків рефінансування державного боргу: уряд раптово може втратити доступ до позичкового фінансування, що породжуватиме кризу ліквідності і генеруватиме кризові імпульси для економіки;

б) посиленням вразливості економіки до впливу зовнішніх шоків з боку змін відсоткових ставок, цін на експортовані товари, попиту в країнах партнерах, які можуть стати причиною дефолту.

Проблемним аспектом боргової ситуації в Україні є також деформована структура державного боргу за видами валют. (табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

**Валютна структура валового зовнішнього боргу України
на 30 червня 2023 року**

Валюта	%	<u>Екв.</u> млн. USD
USD долар США	50,0	74289,0
EUR Євро	33,8	50219,4
XDR СПЗ	11,4	16937,9
інші	3,0	4457,3
UAH українська гривня	1,6	2377,2
RUB російський рубль	0,2	297,2
Всього		148578,0

Джерело: складено за даними Міністерства фінансів

Тобто валютна структура державного боргу України свідчить про високу вразливість державних фінансів України до ризиків коливань валютного курсу гривні. В цьому контексті слід згадати, що всі значні і слабо-керовані девальвації гривні в нашій країні давали поштовх до дефолтів і реструктуризацій державного та/ або приватного боргу.

Таким чином, високий рівень боргового навантаження, несприятлива валютна структура державного і гарантованого державою боргу та незадовільні значення показників стійкості державного боргу України свідчать про суттєві боргові ризики, які потребують серйозної уваги органів державної влади та оптимізації управління державним боргом.

Згідно з останнім макропрогнозом Нацбанку, на 2023 рік регулятор закладає безробіття у розмірі 19% з поступовим скороченням цього показника до 16,9% та 14,4% відповідно в наступних роках. Національний банк оцінив рівень безробіття в Україні в 2022 році в 25-26%. (табл. 2.6).

Таблиця 2.6.

**Кількість зареєстрованих безробітних в Україні в 2023 р.
(кількість населення в тис.)**

2023	Зареєстрованих безробітних
Січень	166,0
Лютий	150,0
Березень	137,3
Квітень	127,0
Травень	119,2
Червень	113,4
Липень	112,3
Серпень	108,7
Вересень	103,3

Джерело: складено за даними Міністерства фінансів

Протягом проаналізованого періоду номінальний ВВП найчастіше був недооцінений, тобто фактичне значення було вищим за прогнозоване. Внесення змін до прогнозу або уточнення прогнозів зазвичай наближало прогнозований показник до його фактичного значення.

Маємо консервативно-песимістичний сценарій розвитку економіки на наступний рік, який враховує продовження війни, щонайменше у першій половині року. На 2023 рік уряд прогнозує зростання реального ВВП на 4,6% до 6,4 трлн грн.

Це навіть менше, і ніж в останньому прогнозі ІНБУ (+5,5%). Звичайно, і що невизначеність і через продовження активної фази бойових дій і є значною. Ніхто сьогодні і не може дати точну відповідь, і чи працюватимуть морські порти, яким буде енергобаланс та ін., і але і з сьогоднішніх позицій є обережні підстави очікувати і на поступове економічне відновлення, і починаючи із 2-го кварталу наступного року.

Водночас, є ризики високої інфляції наступного року. Уряд прогнозує її збереження на кінець наступного року на рівні 30% (як на поточний рік), тоді як НБУ у своєму останньому прогнозі виходив з тренду на дезінфляцію наступного року до 20,7% у базовому сценарії та 19,4% в альтернативному.

Більша прогнозна інфляція звичайно збільшує номінально податкову базу і номінальний ВВП загалом, однак інфляція – це податок на найбідніших, власників гривневих активів та отримувачів зафіксованих доходів в гривні. Від рівня інфляції, яку ми закладаємо залежать і очікування обмінного курсу (грубо кажучи, чи буде долар по 50 гривень на кінець року).

Серед основних факторів, що обумовлюють негативні економічні тенденції у 2023 р. слід виокремити:

- ведення військових дій в Україні,
- низький зовнішній та внутрішній попит унаслідок гальмування економічного зростання;
- зниження купівельної спроможності населення, зумовлене зменшенням реальних доходів;

– ускладнення відносин з основними торгівельними партнерами та відтік інвестицій [4].

На думку аналітиків, упродовж останніх років економіка України функціонувала в украй несприятливих умовах. Російська агресія завдає Україні безпрецедентних гуманітарних і соціальних втрат і спричинила серйозні деструктивні процеси, в т.ч. руйнацію інфраструктури на території України, дезорганізацію усталених виробничих зв'язків і критично важливих поставок ресурсів, часткову втрату зовнішніх ринків та експортного потенціалу. Водночас, абсолютно необхідне для країни кардинальне реформування внутрішніх економічних механізмів залишилося невиразним, а окремі зміни запроваджувалися дуже повільно [13].

Суттєві погіршення прогнозів економічного розвитку України міжнародними організаціями та вітчизняними урядовими та громадськими установами є свідченням високої ймовірності реалізації загроз економічній безпеці, визначених у ключових програмних документах [3], а саме:

- критичне гальмування економічного розвитку України та погіршення основних макроекономічних показників (макроекономічне розбалансування за головними показниками);
- згорання промислового виробництва;
- зниження економічної активності, насамперед інвестиційної;
- погіршення добробуту населення (домогосподарств) та зростання рівня безробіття;
- посилення боргового тиску, насамперед, у державному секторі;
- підвищення тінізації економічної діяльності.

Інакше кажучи, сформоване в Україні інституційне середовище є неефективним. Це підтверджується не лише українськими, а й іноземними дослідниками.

У цьому сенсі ключовими заходами, необхідними для підвищення економічного потенціалу економіки України є такі:

- ефективна протидія тінізації і криміналізації економіки та суспільства;
- перехід від неформальних до формально визнаних інституцій та створення умов для максимально ефективного їх функціонування;
- гарантування повноцінного розвитку системотворчих інституцій, що забезпечують сталий суспільний розвиток (система малого та середнього бізнесу, інституції соціального захисту населення, освіта, охорона здоров'я тощо);
- уніфікація правил та процедур державного адміністрування у «чутливих» для суспільства сферах (регулювання бізнесу, податкова політика тощо) відповідно до стандартів ЄС та інших розвинених держав.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ

Технології управління економічним потенціалом місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади із урахуванням чинників впливу повинні бути чітко представлені як взаємопов'язана взаємообумовлена і взаємодоповнююча діяльність, об'єднана в окрему систему, що створює умови їх належного здійснення. Із урахуванням вищезазначеного варто визначити концептуальні складові удосконалення системи управління економічним потенціалом, які доцільно покласти в основу її побудови. Перелік цих складових наведено в табл. (додаток А). У їх зміст закладено аспекти децентралізації влади. Це дозволить створити та забезпечити умови розвитку економічного потенціалу як першооснови місцевих фінансів із урахуванням функцій МСВ та збільшення рівня їх відповідальності за фінансово- економічне забезпечення розвитку муніципального утворення.

Під управлінням економічним потенціалом науковці розуміють систему принципів, методів прийняття та реалізації управлінських рішень, що передбачають формування економічного потенціалу й підвищення ефективності його використання всіма суб'єктами економіки – державою, регіонами, окремими підприємствами й організаціями, домогосподарствами.

Технологія управління економічним потенціалом базується на економічно обґрунтованому механізмі, який забезпечує раціональне використання кожного зі складових інструментів у напрямі ефективного формування та використання ресурсів. Визначаючи місце управління економічним потенціалом, економісти стверджують, що процес управління є запорукою досягнення узгодженості дій усіх суб'єктів спільної економічної діяльності, об'єднання їхніх зусиль для реалізації цілей.

Стратегію управління економічним потенціалом визначають як систему цілей і перспективних дій на основі створення й реалізації підходів та

інструментів економічного менеджменту. Така система являє собою сукупність планів отримання, накопичення й розподілу економічних ресурсів [13,с.167]. Складовими системи управління економічним потенціалом А. Шегда виділяє такі елементи:

- 1) апарат вироблення економічних цілей і завдань управління (апарат управління);
- 2) система економічних функцій і методів управління;
- 3) процес управління;
- 4) засоби забезпечення процесу управління, що реалізуються на відповідних законах і принципах;
- 5) механічне вдосконалення управління [3,с.86].

Спираючись на наукові визначення щодо удосконалення системи управління економічним потенціалом варто відзначити ряд показників, щодо удосконалення системи управління, яка може стати основою процесів управління складовими економічного потенціалу місцевого самоврядування та формування системи управління місцевими фінансами.

У ній будуть обґрунтовуватись і ухвалюватись комбіновані рішення МСВ щодо формування, розподілу та використання розвитку економічного потенціалу і фінансових ресурсів із урахуванням максимальної сукупності факторів впливу.

У таблиці (додаток Б) здійснений аналіз складових управління фінансовим потенціалом розвитку місцевого самоврядування розробка концептуальних положень удосконалення системи управління місцевими фінансами потоками дозволяє обґрунтувати систему управління місцевими економічними ресурсами, у якій МСВ безпосередньо будуть розробляти і реалізовувати управлінські рішення з метою досягнення цілей децентралізації влади.

Перспективні бюджети у містах зазвичай формуються у вигляді частини бюджету розвитку. Відповідно до Бюджетного Кодексу України джерелами формування бюджету розвитку на рівні місцевого самоврядування

перш за все виступають: єдиний податок; дивіденди від діяльності підприємств, які повністю або частково перебувають у комунальній формі власності; надходження від надання місцевих гарантій; кошти від продажу майна та земельних ділянок; цільові трансферти з інших бюджетів для здійснення інвестицій; кошти та відсотки, що надавалися у кредит з відповідного бюджету; місцеві запозичення; кошти, які передаються з поточного місцевого бюджету до бюджету розвитку[2].

В Європейській хартії місцевого самоврядування [5] зазначено, що дохідна база місцевих бюджетів має поповнюватися за рахунок місцевих податків і зборів, розмір яких місцева влада встановлює самостійно в межах владних повноважень. За умови максимально можливої мобілізації місцевих податків і зборів забезпечується фінансова стійкість та самостійність бюджетів місцевого самоврядування, раціональне використання наявного фіскального потенціалу територій, що сприяє поліпшенню рівня та якості послуг жителям громад.

Програмою розвитку ООН задекларовані такі принципи управління фінансовим потенціалом: принцип участі, принцип прозорості, принципи орієнтації на консенсус, принцип рівності й урахування інтересів, принцип ефективності та результативності, принцип відповідальності та підзвітності [35]. Європейською практикою закріплено принципи належного врядування фінансами, серед яких варто виокремити: бюджетування повинно закладатися на довгострокову перспективу (декілька років) та за участі громадськості; фінансова діяльність місцевого самоврядування має базуватися на заходах міжмуніципальної солідарності, чесного розподілу тягарів і вигід, зниження ризиків [36]. Дотримання принципів управління фінансовим потенціалом є запорукою сталого розвитку МСВ.

Тому місцеві податки і збори слугують індикаторами ефективності управління економічним потенціалом місцевого самоврядування. Щодо отримання коштів державної підтримки та коштів міжнародної допомоги, то наявна проблема полягає в тому, що органи місцевого самоврядування часто

не спроможні підготувати якісні інвестиційні проекти, не готові до запровадження стратегічного планування та програмування розвитку громад.

Сучасна практика формування місцевих бюджетів залишається в основному недосконалою із суттєвими суперечностями. Перш за все слід зазначити суперечності між процесами формування місцевих бюджетів та їх реалізацією. Дисбаланс між дохідною та видатковою частинами бюджетів пояснюється також тим, що в сучасних умовах відбувається два протилежні процеси:

перший - це спад виробництва, що призводить до зменшення дохідної частини місцевих бюджетів, при неконтрольованому зростанні заробітної плати, що негативно впливає на грошову систему, зростає інфляція та зростають ринкові ціни;

друге - необхідність збільшення видатків на соціальні програми через обмежені бюджетні асигнування на їх фінансування. У такій ситуації збалансування бюджетних доходів та видатків і, таким чином, досягнення фінансової стабільності в регіонах України стає майже неможливим завданням [3].

Практичне дослідження процесу формування місцевих бюджетів показало, що в даний час місцеві органи влади не мають достатніх фінансових ресурсів для організації управління економікою та соціальною сферою на своєму рівні. Це пов'язано з низкою обставин:

– високий рівень концентрації фінансових ресурсів у державному бюджеті країни, що знижує значення регіонального та місцевих бюджетів у вирішенні життєво важливих завдань для населення;

– домінуюча роль регуляторних доходів у структурі надходжень до місцевого бюджету та низька частка податкових платежів, призначених територіям;

Сучасна практика формування місцевих бюджетів, яка дотепер зберегла механізм централізованого встановлення нормативів відрахувань від

регуляторних доходів, хоча вони суперечать принципам бюджетної децентралізації;

– тенденція до встановлення видатків за бюджетною системою без належної підтримки джерел доходів, що призводить до субсидій для багатьох раніше збалансованих місцевих бюджетів.

Заходи, які слід розглянути, можна назвати основними кроками для забезпечення вдосконалення механізму виконання місцевих бюджетів України за видатками, оскільки вони призначені для вирішення поточних питань, визначених при виконанні видатків місцевих бюджетів України, в тому числі:

Перший крок визначає одну з найважливіших сфер вдосконалення виконання місцевих бюджетів України щодо видатків - дотримання принципу ефективності та результативності в бюджетному процесі, тобто орієнтація на результати.

У рамках дотримання цього принципу важливими факторами є: оцінка та аналіз причин відхилень затверджених річних показників видатків від фактичних видатків в результаті виконання місцевого бюджету за попередні три роки;

запровадження механізмів формування видаткової частини бюджету, які забезпечують взаємозв'язок бюджетного фінансування із системою заходів, спрямованих на досягнення бажаних результатів;

стимулювання місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів до пошуку резервів для підвищення ефективності бюджетних видатків, затвердження стандартів якості бюджетних послуг та порядку оцінки якості фактично наданих бюджетних послуг за встановленими стандартами;

створення системи моніторингу та ефективності бюджетних послуг, що надаються для оцінки якості бюджетних установ та оцінки ефективності бюджетних видатків на основі аналізу ступеня досягнення кінцевих результатів.

Другий крок полягає в проведенні оцінки ефективності бюджетних витрат. Для здійснення даного процесу необхідно порівняти фактично досягнуті показники бюджетних установ, які здійснюють функції місцевого значення з різних питань по окремих сферах діяльності та нормативи забезпечення населення певної місцевості відповідними бюджетними послугами.

Наступним, третім кроком є проведення заходів, яким, слід приділити особливу увагу: основне – це моніторинг і контроль за використанням коштів місцевого бюджету. Даний процес сприятиме підвищенню прозорості виконання місцевих бюджетів за видатками завдяки виявленню випадків порушень бюджетного законодавства й упередженню їх виникнення в майбутньому

Таким чином, пошук додаткових джерел фінансування місцевого самоврядування розвитку міста змушує місцеві органи влади розширювати коло можливих механізмів залучення ресурсів. Світова практика виробила достатній інструментарій для активізації економічного потенціалу місцевого самоврядування на рівні міста. Так, в умовах сьогодення мають перспективу до запровадження податки і збори за поліпшення інфраструктури та механізм фінансування за рахунок збільшення податкових надходжень. Податки та збори за поліпшення інфраструктури передбачають оподаткування інфраструктурних переваг, що отримують власники нерухомого майна. Механізм фінансування за рахунок збільшення податкових надходжень забезпечує розвиток депресивних мікрорайонів міста шляхом прямого використання збільшення податкових надходжень від нерухомого майна на розвиток цих мікрорайонів.

ВИСНОВКИ

Здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в розробленні практичних рекомендацій щодо удосконалення управління економічним потенціалом України в умовах воєнної агресії.

Економічний потенціал місцевого самоврядування відображає базову основу формування фінансових ресурсів всіма суб'єктами господарювання. Дослідження теоретико-методичних положень управління економічним потенціалом місцевого самоврядування дозволило обґрунтувати його місце у складі об'єктів економічного аналізу, окреслити основні елементи механізму управління економічним потенціалом. Раціональне поєднання сукупності цільових орієнтирів, принципів, ресурсів, методів, інструментів функціональних елементів у їх взаємодії формує технології управління економічним потенціалом, від ефективності яких залежать фінансова спроможність місцевого самоврядування та сталий розвиток територій. Водночас недосконала система економічного управління та відсутність стратегічного бачення розвитку громад призводить до неефективного управління наявними ресурсами та непрозорої діяльності.

Підсумовуючи вищенаведене, варто зазначити, що під бюджетним потенціалом регіону слід розуміти сукупність лише тих доходів, забезпечують надходження до регіонального бюджету й формуються власними зусиллями території (так звані власні доходи); надходжень, які забезпечує регіон до бюджету та резервів, залучення яких дозволить підвищити наповненість доходної частини як регіонального, та і державного бюджетів.

Як показали результати проведених досліджень, однією з основних проблем вітчизняного бюджетного процесу є надмірна його централізація, державна допомога адміністративно-територіальним одиницям у вигляді офіційних трансфертів виконує роль не перерозподілу, а скоріш економічного забезпечення потреб регіонів. Отже, існує необхідність критичного перегляду

структури та переліку джерел наповнення державного та регіональних бюджетів. За бюджетами областей та районів доцільно закріпити більшу частину неподаткових надходжень, формування яких забезпечують її суб'єкти господарювання, оскільки значна частина таких надходжень є платою за використання наявних на території області ресурсів.

Таким чином, формування та реалізація бюджетного потенціалу повинні базуватись не тільки на економічних засадах щодо нарощення дохідної частини бюджету міста за рахунок посилення оподаткування, а й бути спрямованою на реформування організаційної системи управління фінансами адміністративно-територіальної одиниці. Ефективна політика використання розпорядниками бюджетних коштів акумульованих додаткових фінансових ресурсів сприятиме стимулюванню суб'єктів господарювання і населення до підвищення власних потенційних можливостей та більшої продуктивності праці, що призведе до синергетичного ефекту від їх взаємодії.

Зацікавленість органів місцевого самоврядування в раціональному використанні всіх потенційних можливостей суб'єктів господарювання відповідного міста дозволить розширити напрямки їх діяльності і, відповідно, збільшити обсяги надходжень до бюджету, що, як наслідок, призведе до зростання бюджетного потенціалу міста.

У результаті проведеного дослідження сформульовано такі висновки і пропозиції:

1. Аналіз проблем формування економічного потенціалу місцевих бюджетів базового рівня бюджетної системи дає змогу зробити висновки щодо здійснення заходів, спрямованих на покращання умов формування місцевих бюджетів. По-перше, необхідно чітко розподілити компетенції щодо розв'язання конкретних завдань між центральними органами влади й органами регіонального та місцевого самоврядування і поступово здійснювати перехід до децентралізації.

2. Ключовими складовими формування бюджетного потенціалу є доходи, що вказують на здатність органів місцевої влади та самоврядування, щодо

реалізації цілей та завдань розвитку через встановлення достатності та повноти необхідного для цього фінансово-ресурсного забезпечення та видатки, що вказують на обсяги коштів, потрібних для якісного та належного виконання функцій та повноважень бюджетів.

3. Необхідною передумовою для виправлення протиріч при формуванні економічного потенціалу місцевого самоврядування в контексті місцевих бюджетів є децентралізація, орієнтована на створення для місцевого самоврядування належної фіскального простору, адекватного складності існуючих проблем та завдань територіального розвитку.

4. Значні зміни, що відбуваються в системі публічних фінансів, полягають саме у збільшенні можливостей органів МСВ щодо акумулювання економічного потенціалу, а також у створенні для них дієвих механізмів для реалізації на місцевому рівні активної фіскальної складової у наповненні місцевого бюджету та бюджетів в цілому.

5. Пошук додаткових джерел фінансування територіального розвитку міст змушує місцеві органи влади розширювати коло можливих механізмів мобілізації ресурсів. Так, в умовах сьогодення мають перспективу до запровадження податки і збори за поліпшення інфраструктури та механізм фінансування за рахунок збільшення податкових надходжень. Податки та збори за поліпшення інфраструктури передбачають оподаткування інфраструктурних переваг, що отримують власники нерухомого майна.

6. Процес національної децентралізації необхідно розглядати як цільне ціле та як комплекс взаємоузгоджених заходів, спрямованих на розширення повноважень місцевої влади (політичну децентралізацію) та підвищення адміністративної самостійності для прийняття рішень територіального розвитку та розвитку як цілей. (Адміністративна децентралізація) — підвищення фінансової автономії місцевих органів влади за рахунок підвищення фінансової можливості виконувати функції, права та обов'язки, передані (делеговані, делеговані) від держави на місці (фіскальна або фіскальна децентралізація).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобровська О. Ю. Потенціал місцевого самоврядування в забезпеченні сталого розвитку регіону. *Регіональне та муніципальне управління*. 2019. № 4–5. С. 56–69. DOI:10.15421/151619
2. Бюджетний кодекс України. Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> дата звернення 11.11.2020 р.)
3. Господарський кодекс України 16 січня 2003 року № 436-IV [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
4. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін / Н. І. Гражевська. - К. : Знання, 2008. - 431с.
5. Гургула Т. В. Фінансово- економічне забезпечення спроможності територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2020. Вип. 1(7). с. 132–135.
6. Декларація прав людини і громадянина, прийнята Національною Асамблеєю Франції 26 серпня 1789 р. // Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / за заг. ред. В. О. Серьогіна. - Х., 2009. - С. 69.
7. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відом. Верхов. Ради Української РСР. - 1990. - № 31. - Ст. 429.
8. Демянчук О.І. Складові економічного потенціалу адміністративно – територіальної одиниці *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, серія «Економіка», випуск 25, 2014 р.с.95-103.
9. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 2 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.. К. : Вид. центр «Академія», 2001. 848 с. с. 355

11. Європейська хартія місцевого самоврядування. м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. Офіційний переклад. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
12. Єрмошкіна О.В. Економічний потенціал регіонів в умовах вільного руху капіталу. Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. 2022. № 2 (28). С. 120-127.
13. Закон України «Про банки та банківську діяльність» 7 грудня 2000 року № 2121-III [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
14. Закон України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text>
15. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» 11 вересня 2003 року № 1160-IV [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>
16. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 22 ІОНІ // Відом. Верхов. Ради України. - 2001. - № 12. - Ст. 64.
17. Закон України «Про захист прав споживачів» 12 травня 1991 року № 1023-XII [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>
18. Закон України «Про концесії» 16 липня 1999 року № 997-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-14>
19. Закон України «Про кооперацію» 10 липня 2003 року № 1087-IV [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>
20. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» 2 березня 2015 року № 222-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>

21. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.12.2020)
22. Інституційна трансформація фінансово-економічної системи України в умовах глобалізації [Текст] : монографія / [В. Р. Сіденко та ін.] ; за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. Р. Сіденка ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. - Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. - 647 с.
23. Кодекс законів про працю України [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
24. Конституційне право України : посібник для підготовки до іспитів / за заг. ред. Ю. Г. Барабаша. - 2-е вид. перероб. та доп. - Харків : Право, 2014. - 328 с.
25. Конституція України : наук.-практ. комент. / редкол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. - Х., 2003. - 72 с.
26. Конституція України (зі змінами) // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
27. Офіційний сайт Міністерства Фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>
28. Податковий кодекс України : закон України від 02.12.2010 № 2755-VI 462 (зі змінами та доповненнями) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 11.11.2023 р.)
29. Boadway R. Intergovernmental fiscal transfers: principles and practice / R. Boadway, A. Shah. The World Bank, 2007. 572 p.
30. Governance for sustainable human development: UNDP policy document / United Nations Development Programme. 1997. January. URL: <http://magnet.undp.org/policy/default.htm>

31. Principles of good governance and european label of governance excellence (ELoGE) URL: <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles-and-elope>

32. Zhang X. The economic role of cities / X. Zhang, T. Osanjo. – Nairobi: UN-HABITAT, 2011. – 45 c.